

КУРСАНТЛАРНИНГ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Улуғбек Бейсенов

ИИВ Академияси Ҳарбий тайёргарлик
кафедраси ўқитувчиси (мустақил изланувчи)

АННОТАЦИЯ

Мақолада курсантларнинг ўқитиш жараёни методикасини такомиллаштириш билан боғлиқ масалалар таҳлил қилинади. Хусусан, курсантларга берилган билимнинг мазмуни, таълим берувчи субъектнинг ўқитиш, тарбиялаш методикаси, педагогик маҳорати ва педагогик техникаси, ўқитиш жараёни методикасининг илмийлик жиҳатлари ёритиб берилади. Шу билан бирга, таълим бериш ва тарбиялаш соҳасидаги инновациялар тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: таълим, тарбия, курсант, ўқитиш методикаси, билим, педагогик маҳорат, педагогик техника, идрок, кузатиш, мустақил иш, мустақил таълим.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются вопросы, связанные с совершенствованием методики учебного процесса курсантов. В частности, освещается содержание знаний, передаваемых курсантам, методика обучения, воспитания, педагогическое мастерство и педагогическая техника обучающего субъекта, научность методики учебного процесса. Параллельно исследовались инновации в сфере образования и воспитания.

Ключевые слова: образование, воспитание, курсант, методика обучения, знания, педагогическое мастерство, педагогические приемы, восприятие, наблюдение, самостоятельная работа, самостоятельное обучение

ABSTRACT

The article analyzes the issues related to the improvement of the methodology of the educational process of cadets. In particular, the content of the knowledge transmitted to the cadets, the methodology of teaching, upbringing, pedagogical skills and pedagogical technique of the teaching subject, the scientific nature of the methodology of the educational process are highlighted. In parallel, innovations in the field of education and upbringing were studied

Key concepts: education, upbringing, cadet, teaching methods, knowledge, pedagogical skills, pedagogical techniques, perception, observation, independent work, independent learning

Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми бўлган таълим қисмининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланиши ҳеч кимга сир эмас. Билим – олинган таълим маҳсули [2, 26]. Курсантнинг ўқиш жараёнида олган билимлари маълум вақт ўтиши билан ўзгариб, бойиб боради, янги билимлар тўлдирилади, курсант энди офицер сифатида объектив оламни янгича тафаккур билан тобора кенгроқ англай бошлайди.

Курсантларни олаётган ҳуқуқий, касбий, ижтимоий билимлари муайян, аниқ мақсадга қаратилмоғи лозим. Уларнинг билимлари фақат илмий ва амалий билимлар билан бойитилиши ва унда ҳеч қандай деформацияга (бузулишга) йўл қўйилмаслиги керак. Курсантларга бериладиган билимларнинг мазмуни илмий, амалий бўлиши курсантларнинг дунёқарашини ўсишига бўлган муносабатини ўзгартиради буни амалиёт кўрсатмоқда.

Бугунги кунга келиб курсантларни ўқитиш жараён сифатида такомиллашиб, оптималлашиб бормоқда. Маълумки, таълимга анъанавий ёндашув асосий эътиборни дидактика ва таълим нуқтаи назаридан асосланган тайёр билимларни таълим субъектига сингдириш билан умумий ёки касбий фаолият кўникма, малака ва сифатларини шакллантиришни кўзда тутди [4, 56]. Ўқитиш жараёнини такомиллашуви таълим соҳасида ислохотларнинг раванқ топишида қудратли воситадир. Курсантларни ўқитиш жараёнини такомиллаштириш орқали уларда касбий ва педагогик онг шаклланиб боради, ҳар бир курсант ўзининг касбий вазифасини бажариб, ўз қўли остидагилар билан касбий тайёргарлик ишларини олиб борар экан, офицер бевосита педагогиканинг элементлари билан ишлайди, педагогик методикалардан фойдаланади. Чунки курсантларни ўқитишда, тарбиялашда ижобий ахлоқий фазилатларга эга бўлган шахсларгина педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эгадирлар (44-модда) [10].

Курсантларни ўқитиш жараёнида курсантлар билими ҳар томонлама чуқур бўлиши лозим, билимнинг чуқурлиги ўқитиш усулига, таълим олаётган курсантларнинг ақлий ривожланишига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади. Ўқитиш жараёни такомиллаштириш кенг тушунча бўлиб, бу энг аввало, таълим берувчи субъектнинг ўқитиш, тарбиялаш методикаси, педагогик маҳорати ва педагогик техникасига боғлиқдир.

Курсантларнинг ўқитиш жараёнини такомиллаштиришнинг методикаси тўғрисида гап кетар экан, бизни курсантларни ўқитишни бевосита ва билвосита

кузатишларимиздан маълум бўлади, таълим бевосита педагог раҳбарлигида олиб борилиши, таълим олаётганларнинг ўз устида ишлашлари, таълимнинг ҳаёт билан боғлиқлиги орқали амалга оширилар экан. Шунингдек, бу жараёнда таълимни инсонпарварлаштиришга ҳам эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ. “Ҳозирги даврда таълимни инсонпарварлаштириш ва таълим мазмунининг моҳиятини шахсга йўналтирилган ёндашувини майдонга олиб чиқди. Бу ёндашув марказида шахс туради. Бундай ёндашув таълим мазмунини эркин танлаш имкониятини беради. Шахсга йўналтирилган ёндашувни амалга ошириш жараёнида шахснинг таълимий, маънавий, маданий ва ҳаётий талаблари қондирилади” [5].

Курсантларнинг ўқитиш жараёни методикасини такомиллаштиришда аудитория, фанни материални ўзлаштириш ва идрок қилишдан бошланади. Идрок сезгиларга нисбатан мураккаб ва мазмундор психик жараён бўлиб ҳисобланганлиги сабабли барча руҳий ҳолатлар, ходисалар, хусусиятлар хоссалар ва инсон онгининг яхлит мазмуни, эгалланган билимлар, тажрибалар, кўникмалар бир даврнинг ўзида намоён бўлади, акс эттиришда иштирок қилади. Идрок тушунчаси латин тилида «perceptio» қабул қилиш, идрок деб номланади [12, 107]. Шу фикрдан келиб чиқиб, курсантлар идрокига қуйидагича таъриф берсак бўлади: идрок – курсантларни воқеа-ходисаларнинг сезги органларига бевосита таъсири натижасида мияда яхлит ҳолда акс этишидан иборат жараён ҳисобланади. Таълим олиш фаолиятида идрок кўпинча кузатиш фаолияти билан ҳам боғлиқ бўлади.

Курсантларни ўқитиш жараёнининг методикасини такомиллаштиришда уларнинг фаолиятини кузатиш, таҳлил қилиш орқали амалга оширилиши мумкин. Бу ерда “кузатиш мақсадининг аниқ бўлиши ва унинг илмий мақсадларга мос келиши; кузатиш шаклини танлаш ва кузатиш натижаларини қайд этиш усулларини ишлаб чиқиш; маълум режа-схема асосида муттасил кузатув олиб бориш; олинган натижаларнинг асослилиги ва ишончлилигини бошқа усуллар ёрдамида текшириб кўриш” [1, 18] муҳим аҳамият касб этади.

Кузатишнинг ўзи эса ўқув жараёнида муайян мақсадга қаратилган режали фаолиятнинг бир бўлагидир. Кузатиш эса идрокни юзага келтиради. Курсантларни ўқитишда турли кўргазмалар қуроллар ва техник воситалардир, инновацион ёндашувлардан фойдаланилади ва теварак-атрофдаги борлиқни бевосита идрок қилиб бўлмайдиган ва бевосита кузатиш қийин бўлган ўқув материалларини ўзлаштиради.

Курсантларнинг ўқитиш жараёни методикасини такомиллаштиришга, Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Давлат таълим стандарти ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил

15 апрелдаги “Жамоат ҳафсизлигини таъминлаш соҳасида профессионал кадрларни таёрлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори ҳуқуқий асослар бўлиб ҳисобланади.

Таълим тўғрисидаги қонунда таълимга оид ва таълим билан боғлиқ тушунчаларга изоҳ берилган, айниқса, ушбу қонуннинг 17-моддасида янги тушунча “Дуал таълим” ва унга изоҳ бериб, “Дуал таълим олувчилар томонидан зарур билим, малака ва кўникмаларни олишга қаратилган бўлиб, уларнинг назарий қисми таълим ташкилоти негизида, амалий қисми эса таълим олувчининг иш жойда амалга оширилади” [10] дейилган. Лекин Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Профессионал таълим тизимида дуал таълимни ташкил этиш чора-тадбирлари ҳақида”ги қароридан келиб чиқиб Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 29 мартдаги 163-сон қарорига илова қилиб “Профессионал таълим тизимида дуал таълимни ташкил этиш тартиби тўғрисида”ги Низом қабул қилинди, Дуал таълим дастурида, Дуал таълимни ташкил этиш масалалари батафсил берилган. Ушбу Низомнинг бешинчи бандида “Кундузги, кечки ва сиртқи таълим шаклида таълим олаётган ўқувчиларнинг Дуал таълимга ўқишини кўчириш тақиқланади” [10] - дейилган.

Бизнингча, ушбу таълим турининг мазмун-моҳиятини яхши тушунмайдиган фуқаролар ҳам бугунги кунда етарли, деб айтсак хато бўлмайди. Чунки ушбу таълим тури ҳали тўлиқ амалий фаолиятга татбиқ этилиб оммалашгани йўқ. Ундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги курсантларини ўқитиш ва тарбиялаш жараёнида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Олий таълим муассасалари таълим жараёнини ташкил этиш билан боғлиқ тизимни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорига асосан таълим ва тарбия ишлари жамоат жавсизлиги университетида тўлақонли йўлга қўйилган.

Таълим тизимида ҳам тарбияда ҳам курсантларни ва талабаларни ўқитиш, тўлов контракт асосида ўқитиш, пуллик курсларни ташкил ва бошқа хизматларни кўрсатишдан тушган маблағлар унинг бюджетдан ташқари ҳисоб рақамига тушади ва ушбу маблағларнинг 50%дан кам бўлмаган қисми ўқув жараёнига шартнома асосида малакали мутахассисларни жалб қилишга йўналтирилади [11].

Ўқитиш жараёнини ташкиллаштиришга бевосита ёрдам берадиган бир қанча омиллар мавжудлигини тадқиқотимизни илмий жиҳатдан аниқладик, масалан, ўқув жараёнига хорижий мамлакатларнинг нуфузли таълим ва илмий тадқиқот муассасаларининг малакали мутахассисларини жалб этиб, шунингдек, кўшимча илмий тадқиқотларни ўтказиш ва педагогик тажриба алмашиш

соҳасида доимий халқаро ҳамкорликни амалга ошириш орқали эришилади, бу муаммони ҳал қилишнинг биринчи томони бўлса, иккинчи томони ўқитиш ва тарбиялаш жараёнини оптималлаштириш профессор-ўқтувчилар билан курсантларнинг ўвув жараёнида (аудиторияда мустақил таълим, мустақил иш жараёнида) ушбу муаммони амалга ошириш анча қийин кечади, чунки сиртки таълим жараёнида курсантларни ўқитиш ва тарбиялашни тўлақонли амалга ошириб бўлмайди, чунки улар олий ўқув юртига маълум муддатга (қисқа муддатга) ўқишга келишган бўлади. Ўқув жараёнини оптималлаштириш (қулайлаштириш) икки томонга ҳам маъқул бўлиши лозим, акс ҳолда тарбияда ҳам таълимда ҳам самара бўлмайди. Таълим ва тарбияда уйғунлик оптималлаштиришни тўғри йўлга қўйишга хизмат қилади.

Курсантларни ўқитиш жараёнининг методикасини такомиллаштириш олий ҳарбий муассасаларида олимлар, ҳарбий педагоглар ва амалиётчиларни диққат марказида бўлиб келган ва бўлиб қолади. Бугунги кунда янги-янги адабиётларни кўплаб ёзилиши, альтернатив адабиётларнинг кўплиги курсантлар томонидан барча янги билимларни тўлиқ эгаллашларини имкониятлари йўқлигидан далолат беради. Айниқса, ўқув дарсликларини жуда тез ўзгариб боришлари ҳам бунга яққол мисол бўла олади, шунинг учун ўқув жараёнини оптималлаштириш бу ушбу муаммоларга ечим бўла олади деб ўйлаймиз.

Ҳарбий фанлар бўйича янги адабиётларни ёзилиши, янги техник аппаратураларни олий ҳарбий таълим муассасаларининг ўқув жараёнига олиб келинганлигини ушбу соҳадаги профессор-ўқтувчиларни ўз устида ишлашлари учун шарт-шароит яратилиши талаб этилади. Ҳарбий фанларни ўқитиш жараёнида оптимизация масалалари ўзига хос ўқитиш методларини танлашга мажбур этади, масалан мустақил иш таълим жараён ҳар бир курсантлардан мустақил ишга хизмат мажбурияти сифатида қараши лозим эканлигини уқтириб боради.

Мустақил иш ҳар бир курсантни билимини бойитиш билан бирга дунёқарашини ҳам ривожлантириб борадиган жараён ҳисобланади.

Мустақил иш, мустақил таълимнинг давоми ҳисобланади. Олий ҳарбий таълим муассасаларида Куролли Кучлар ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар учун кадрларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг самарали тизимини жорий этиш, уларда ҳуқуқий маданиятни шакиллантириш ҳамда ватанпарварлик ва юксак одоб-ахлоқ сифатларини камол топтириш орқали чуқурлаштирилган ҳолда тайёрлаш [11] масаласи асосий ўринлардан бирини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Президентлик лавозимига киришишдаги тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқида шундай дейди “Юртимизда учинчи

ренессанс пойдеворини барпо этиш учун бизга замонавий илм ва яна бир бор илм, тарбия ва яна бир бор тарбия керак. Бугунги ва эртанги кунимизни, ёшларимизни тақдирини ҳал қиладиган юксак малакали муаллим ва мураббийлар, профессор-ўқитувчилар, ҳақиқий зиёлилар керак” [3].

Ушбу профессор-ўқитувчиларни ҳам тарбиялайдиган ва ўқитадиган бу зиёлилардир. Зиёли педагоглар ўз хатти-ҳаракатининг барча-барчасини шахсларни ўқитиш, тарбиялашга бағишлайди.

Курсантларни ўқитиш методикасини такомиллаштириш, албатта, тарбия методикасини такомиллаштиришни ҳам талаб этади. Чунки жамиятда умумэътироф этилган қоида мавжуд, яъни “таълимни тарбиядан, тарбияни таълимдан айрича тасаввур этиш мумкин эмас. Таълим ва тарбия – ўзаро узвий боғлиқ бўлган шарқона тушунчалардир” [8, 115-116]. Ушбу қоида ҳеч бир вақти эскирмайди. Ҳарбий хизматчини тарбиялашда ва ўқитишда уларга ёрдамга келадиган бу мустақил ишдир. Мустақил иш касбий билимларни эгаллашда ҳар бир курсантга бевосита ва билвосита ёрдам беради, чунки мустақил иш курсантларни билим олишида филтёр вазифасини бажаради. Масалан, барча қийинчиликлар ўқув материални ўзгартиришдаги қийинчиликлар мустақил методик қийинчиликлар мустақил ишда қолиб кетади ва кейинги босқичда дарс жараёнида курсантларни билимларни тўла олишга ёрдам беради.

Олий ҳарбий таълим муассасаларида курсантларни ўқитиш жараёнидаги мустақил иш дарсларни ўзлаштиришни мустақил ташкил этиш, ўзларини билим фаолиятини бойитиш, ўзини-ўзи бошқариш ҳамда берилган топшириқларни, вазифаларини ўз хоҳишлари билан когнитив қобилиятини ривожлантиришга қаратилган жараён дея тавсифланади.

Курсантни ўқитиш жараёни ўз моҳиятига кўра анъанавий дарс турлари билан бирга интерфаол ўқитишга ва мустақил иш ва мустақил таълимга асосланиб олиб боради.

Ҳар қандай ўқитиш жараёнида дарсдан кейинги мустақил иш курсантларни билимларини тўлдирувчи метод сифатида қаралиши мумкин.

Олий ҳарбий таълим муассасаларини битказиб кетиб офицер бўлиб хизмат олиб бораётган ҳарбий хизматчилар ўртасида олиб борган мониторингнинг натижаларининг кўрсатишича олий ҳарбий таълим муассасасини тамомлагандан сўнг биринчи уч йилда офицерларни олий ҳарбий таълим муассасаларида олинган билимларини 10%дан 15% гача эскириши бошланар экан, ҳарбий соҳаларда бундан кўпроқ ва тезроқ қадрсизланар экан. Агар ҳолат шундай кетса беш йил ичида аҳвол янада аянчлироқ бўлар экан. Ушбу фикрни тадқиқотни бугунги кун талабидан келиб чиқиб қайта ўтказиб, ўрганиб кўриш керак, чунки вақт шиддат билан ўзгариб борапти.

Мустақил равишда ўзини устида ишламас экан ҳар бир курсантнинг билимлари турғун характерга эга бўлади. Шунинг учун ҳар бир курсант ўз билимини такомиллаштиришлари шарт, акс ҳолда билимлар консерватик (турғун) характерга эга бўлиб қолиши мумкин.

Ҳарбий педагогикага оид адабиётларни таҳлили шуни кўрсатадики “Мустақил иш” ўқитиш жараёнини методикаларидан бири сифатида чуқур ва кенг қиррали тушунча ҳисобланади.

Мустақил иш тушунчасига илмий жиҳатдан ёндашар эканмиз бу жараён ижтимоий, дидактик, психологик тарбиявий жиҳатларга эга. Курсантларни ўқитиш жараёни сифатида фан бўйича маълум бир миқдор билимларни курсантларга мустақил иш сифатида берибгина қолмасдан, балки уларни ўзини устидан мустақил ишлашга ҳам ўргатадиган жараён ҳисобланади.

Мустақил иш ҳар бир курсантдан ўзини устида ишлаш хоҳишини ҳам бор йўқлигига қисман бўлса ҳам боғлиқдир. Курсант мустақил шахс сифатида мустақил фикрга, дунёқарашга эга бўлади, мустақил иш курсантларни дунёқарашини ўзгартиради бу оддий ҳақиқатдир. Мустақил иш ўқитиш жараёнини оптималлаштиришга ёрдам беради. Шунинг билан бирга мустақил ишлашда курсантларни дунёқарашини шаклланишига халақит берадиган бир қанча омиллар мавжуд масалан:

- Курсантларга интернет тармоғидан фойдаланишга руҳсатнинг йўқлиги;
- Мустақил ишга ажратилган вақтнинг қаттиқ тасдиқланган кун тартиби бўйича белгиланганлиги;

- Бошқа фанларни ўқитишга, масалан, саф тайёргарлиги, ўқ отиш тайёргарлиги, тактик тайёргарлик, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг Умумҳарбий низомларга вақтни кўп ажратиш натижасида мустақил ишга вақт кам қолмоқда.

Бундан ташқари курсантларни мустақил ишига қуйидагилар бевосита таъсир этади:

- Қоровулда ва нарядда хизмат олиб боришга жалб қилиниши;
- Тантанали тадбирларга тез тез жалб қилиниши;
- Фавқулодда ҳолатларда курсантларни фаол иштирок этишлари;
- Бадий ҳаваскорлик ва спорт тадбирларида курсантларни фаол иштироки.

Ушбу ўринда Я.В.Чистяковнинг фикрларига қисман қўшилишимиз мумкин, масалан, унинг фикрича “Командирларни мустақил ишни ташкил этишда вазифаси ва ролини чўпонга ўхшатиш мумкин, яъни курсантларни ўқув аудиторияга ҳайдаб киргиздингиз бўлди яна ўзингизни жойингизга қайтасиз, баъзида бир маротаба ора-чорада курсантларни мустақил иш жараёнини назорат қилишади” [9].

Чет давлатларида маъруза ўқишга вақт кам ажратилади, мустақил ишга эса вақт бемалол ажратилмоқда. Мустақил таълимга вақтни маърузага нисбатан уч маротаба кўпроқ ажратиш уларни ўзларини устида кўпроқ ишлашлари учун шароит яратиш мустақил ишни самарадорлигини оширади [7, 157-162].

Курсантларни олий ҳарбий таълим муассасаларида объектив ва субъектив сабабларга кўра мустақил ишда, мустақил тайёргарликда қатнаша олмаган бўлса, келажакдаги амалий фаолиятда муаммоларга дуч келганда ана шу бўшлиқнинг ўрни билинади ва офицер бўлиб хизмат олиб борганда ҳам қийналишади.

Курсант қизларни ўқитишда уларнинг ўқиш жараёнини оптималлаштириш ҳам мустақил иш орқали йўлга қўйилади. Курсант қизлар Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясида ҳам ўқишга қабул қилинади, уларнинг ўқиш жараёни ва кун тартиби ўғил бола курсантлар билан бир хил, лекин гигиеник фаолиятда баъзи бир ҳолатларда фарқ бўлади, яъни гендер [6, 30] ўзига хослик ҳали етарли даражада ўрганиш объекти бўла олганича йўқ. Шу нуқтаи назардан нафақат ҳарбий хизматчиларни гендер ўзига хослигигина эмас, курсантларни ҳам гендер жиҳатларини ўрганилиши давр талабидир. Бу борада профессор-ўқитувчиларнинг вазифаларидан яна бири бу курсантларни мустақил ишлашга ўргатиш орқали янгидан-янги билимларни олишга, ўзлаштиришга ёрдам беришдир. Мустақил иш билан режали ва тўғри шуғулланиш ҳар бир курсантни фанга ҳурматини кўрсатади деб ўйлаймиз.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Акрамова Ф.А. Ижтимоий психология: ўқув қўлланма. – Тошкент, ТДПУ, 2007. – Б. 18.
2. Маҳмудов Р.М., Сирлиев Б.Н. Педагогик психология. Маърузалар курси. –Т.: ТОҲТБЮ, 2012. – Б.26.
3. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз // URL - <https://president.uz/uz/lists/view/4743> - Электрон ресурс
4. Сайитхонов А.А. Тадбиркорлик маданиятини ривожлантиришда инновацион фаолиятнинг ижтимоий-фалсафий таҳлили. Фалс.фан.бўйича фалс.док. (PhD) дисс. Андижон, 2022. –Б.56.
5. Туракулов Э. Педагогик технологиялар ва маҳорат. Самарқанд, 2006 // URL – https://docviewer.yandex.uz/view/0/?page=1&*=JIEQ4ZLZLRC%2 – Электрон ресурс
6. Трубачев И.В., Соловей Д.В. Сущность педагогической оптимизации и её задачи в военном ВУЗе / Вестник Армаверского гос-го пед-го уни-та. –2020. – №2. – С. 30.

7. Хакунова Ф.П. Проблема организация самостоятельной работы студентов и школьников на современном этапы образования // Ф.П.Хакунова Вестник АГУ серия Педагогика и психология. – Майкоп. – 2012. – вып.12. – С. 157-162.
8. Хасанбоев Ж., Тўракулов Х., Алқаров И., Усманов Н. Педагогика (Педагогика назарияси ва тарихи. I қисм). - Тошкент: «Fan va texnologiya», 2010 . – Б.115-116.
9. Чистяков Я.В. Оптимизация самостоятельной работы курсантов //Научно-практический электронный журнал «Аллея Науки». –2020. –№9.
10. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги Таълим тўғрисидаги қонуни //URL - <https://lex.uz/docs/5013007> - Электрон ресурс
11. Ўзбекистон Республикаси Презедентининг 2021 йил 15 апрелдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида профессионал кадрларни таёрлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5077-сон Қарори // URL - <https://lex.uz/docs/5377545> - Электрон ресурс
12. Ғозиев Э. Умумий психология. Психология мутахассислиги учун ўқув кўлланма. – Тошкент: ЎЗМУ, 2002. –Б.107.
13. Rustamova Shahnoza Aripovna, Rashidova Munavvar Haydarovna. Formation of self-assessment competence of primary school students in foreign language teaching. Science and education. 2022. Volume 3. Issue 4. pp. 1075-1080.
14. Rashidova Munavvar Haydarovna. Recommendations on the use of scaffolding technology in English classes. Science and education. 2022. Volume 3. Issue 9. pp. 459-461.
15. Rashidova Munavvar Haydarovna, Namozova Dilnoza Berdimurotovna. Effective methods of teaching. Materials of the republican 33-multidisciplinary online distance conference on “Scientific and practical research in Uzbekistan. Part 10. 2021. p. 23.
16. Rashidova Munavvar Haydarovna. 2021. Discourse competence as the component of communicative competence. EPRA International Journal of Research and Development. Volume 6. Issue 3. pp. 39-41.
17. Rashidova Munavvar Haydarovna. 2021. Sociolinguistic competence as the main component of intercultural communicative competence. EPRA International Journal of multidisciplinary Research. Volume 7. Issue 3. pp.4-6
18. Рашидова Мунаввар Хайдаровна. 2021. Развитие коммуникативной компетенции в обучении курсантов устной речи. Инновации в педагогике и психологии. Номер 4, Выпуск 1. С.82-86.